Трите вида многогласие в Родопите

Росица Кауфман

Резюме: Настоящата работа разглежда видовете многоласия на територията на Родопите, типологическите и генетическите сходства между тях. Направен е преглед на изследванията и сборниците с родопски многогласни народни песни. Прокарани са паралели с многогласните видове в Пиринския край. Анализирани са структурите на бурдоните и връзките им с примитивните анхемитонни мелодии в Родопите.

Ключови думи: многогласие, монодия, видове бурдони, анхемитония

В настоящия текст се разглежда многогласието, което наблюдаваме в периферни райони на Родопите. Най-големият е Велинградският, вторият е малкият, но компактен район на Неделино заедно с няколкото махали около него. Третият е с все още неясна територия, включваща селища на юг от Златоградско, които след 1920 г. попадат в държавните граници на Гърция. Многогласието на Велинградско и Неделинско е изследвано задълбочено и в архивите на БАН съществуват добре запазени богати сбирки. Многогласието на Златоградско в Гърция не е изследвано. За него съдим по продаваните на пазарите в Солун и Кавала нелицензирани касети и компактдискове с песни, записани в този район. При гостуване в Гърция през 2001 г. Димитрина и Николай Кауфман посещават три от тези села. Макар предварително да е уговорен контакт с певици посредством гръцки учител, никой не пожелава да пее и да разговаря. Само имамът на едно от селата се среща с тях, за да обясни, че в тези села никой вече не пее, особено жените. На тръгване от същото село възрастен мъж от седнала пред кръчмата група казва: „Е, па много здраве на България. Е, па вие ни заборавихте“. От Гърция Кауфман донасят две касети с двугласни и едногласни български песни от Ксантийско, изпълнени от жени и мъже. На конференция в Смолян през 2002 г. Димитрина Кауфман чете доклад за музиката в касетите, илюстрира с пентатонични песни в раздвижен и хетерофонен бурдон от Ксантийско. Журналист от Смолян взима касетите, за да прехвърли музиката, и не ги връща.

От интернет разбираме, че интересът към нашите сънародници и тяхната култура е голям. През последните пет-шест години много български, гръцки и френски журналисти посещават българските селища в Ксантийско и Дедеагачко, правят интервюта с местните жители, записват песни, анализират словесния език с различни цели: едни – за да докажат българската, други – турската или гръцката етническа принадлежност на населението и на неговата култура. През втората половина на XX в. гръцки специалисти издават книги, посветени на тази проблематика. През 2011 г. журналистът Ефим Ушев, издател на местния златоградски вестник и автор на изследване за езика на българите от Южните Родопи, участва в проект на СУ „Св. Климент Охридски“ и прекарва една седмица сред нашите сънародници в Гърция. През следващата година той издава книгата „Изго-

ри ме, изсуши ме“ (Южнородопският български фолклор в Ксантийско)“ (Ушев 2012). В нея той публикува словесните текстове на 87 български народни песни, записани от него в Ксантийско. Към тях прибавя и 18 песни от българската територия на Златоградско, в които се споменават местности и селища от гръцката територия. Към сборника има оригинален увод, речник на остарелите местни думи, употребени в песните, снимков материал от командировката и компактдиск, съдържащ 17 народни песни. За съжаление, само една от тях е двугласна – „Яла кажи кого галиш“ от село Пашевик. Изпълнена е от двама мъже. От същото село Е. Ушев публикува още две едногласни песни. Имената на изпълнителите и на трите песни не са съобщени. Самият записвач не знае имената на изпълнителите.

В YouTube са публикувани кратки филми, в които се представят разговори, записи на песни и инструментална музика на българи с ислямско вероизповедание от Ксантийско. В тези филми се коментират предимно словесният език и словесният фолклор, добре познати и на родопското население в България. Обичайно са показани мъжки сбирки, на които се пеят песни в съпровод с гайди или тамбури и се обсъжда близостта им с нашата родопска музика. Етномузиколожки филми и изследвания все още няма.

От представеното в YouTube и публикуваното досега не е ясно колко и кои селища са български, в кои от тях се пее многогласно и в кои – едногласно, какъв е форматът на музикалнофолклорната традиция, какви музикални обредни цикли са запазени. По тази причина включвам в текста многогласието на това население, без да мога да определя територията му и да анализирам вида /видовете многогласие. По-скоро деликатно приобщавам многогласието в тази област, за да повдигна няколко въпроса:

– Защо само в родопски периферийни територии съществува многогласие? Дали и в останалите територии на Родопите не е съществувало многогласие, което по някакви причини е отмряло в центъра?
– Дали трите вида многогласие имат общ произход? Дали са резултат от преселвания и откъде? Дали някое от тях не е „дъщерно“ на друго?
– Защо само мюсюлманите в Югоизточните Родопи пеят многогласно, а в Северозападните Родопи многогласно пеят и християни, и мюсюлмани, каквато е традицията и в Пиринския край?

Между многогласието на Велинградско и многогласието на Неделино и Златоградско съществува една основна разлика. Велинградската и Пазарджишко-Ихтиманската са последните източни територии от големия многогласен балкански басейн, простиращ се на запад до Адриатическо море. Неделино и Златоградско са изолирани, „островни“ многогласия, обградени от монодичен пентатоничен музикален фолклор. Негови носители там са само българи мюсюлмани. Християните в този район не пеят многогласно. Макар и да живеят в съседство с гърци и турци, само българите мюсюлмани пеят многогласно. По същия начин и в Гърция само нашите мюсюлмани, заобиколени от гърци и българи християни и съседи на турци мюсюлмани, пеят многогласно – т.е. неделинско-златоградското многогла-

сие е етнически и религиозно еднородно. То не е мултикултурно явление[1]. Най-близко до него е велинградското многогласие, но негови носители са българи християни и мюсюлмани, както и в Пиринския край.

Изследванията на музикалния фолклор на Родопите започват със събираческата дейност на Ангел Букорещлиев в края на XIX в. (1897 г.) и по-късно, през 20-те години на XX в., продължават с колосалното събираческо дело на Васил Стоин и неговата асистентка Райна Кацарова. Сбирката на А. Букорещлиев, роден в с. Плевня, Драмско, в района на нашите помаци, които днес живеят в Гърция, е съставена от 461 песни (Букорещлиев 1934). Макар да е записвана в Чепинско, където има двуглас, в нея не намираме двугласни песни. Песните, събрани от Р. Кацарова (Кацарова 1934), също не са двугласни.

Сбирката на Васил Стоин (Стоин 1934) се състои от 700 песни. От тях 28 двугласни образци са от Лъджене (изпълнителки са „чифтовете“ Джамиле Ибраимова и Айше Теминова, както и Марийка Китанова Кръстева и Марийка Атанасова Кехайова) и от Ракитово, Пещерско (изпълнителки Райна и Ката Вандини). Песните са функционално определени: хороводни, гергьовски, жътварски, в събота на банята преди сватбата, сватбени, еньовденски, на байрамска игра, припявка на нива и припявка на люлки. Доминират песни в 2/4, 5/8, 8/8 и 8/16, 9/8. Записваческият почерк е специфичен – песните са рамкирани в тактове. Нотирането по слух на раздвижения двуглас и сложните метроритми е било изключително сложно.

Видове бурдони в сбирката на Васил Стоин:

едноосновни;

двуосновни (VII–I, на интервал малка секунда между двете степени; I–II–I с разстояние полутон между двете степени, което е изключение в българската двугласна традиция); III–I;

триосновни (VII–I–III–I, II–IV–I и др.);

четириосновни (VII–II–III–I и др.);

хетерофонни и смесени видове.

През 50-те години на XX в. Иван Качулев записва на магнетофонни ленти оригинална музика от Родопите, в това число и от Велинградско. Николай Кауфман записва на магнетофонни ленти през 1958 г. и 1960 г. 425 песни и дешифрира голяма част от тях. Радостно е, че днес можем да слушаме „живите“ записи на песните от сбирките на И. Качулев и Н. Кауфман,

[1] Мултикултурно е например многогласието в Северен Епир, което гърци, армъни, албанци и българи споделят. За гърците това е уникално, единствено многогласие, непознато е сред гърците от останалите територии. То е представително за албанските тоски, но не се среща в Северна Албания. Българският епирски триглас се отличава, но има и общи черти с някои видове многогласие в Пиринския край и във Вардарска Македония То е много по-близко до епирската полифония на гърци и албанци и най-много – на армънското многогласие. Можем да означим гърко-албанска и българо-армънска двойки в общото семейство на епирската полифония.

които съдържат истински шедьоври на двугласно родопско изпълнителско майсторство със сложно движение на бурдона, в някои случаи със своя вътрешна логика и развитие, перфектно мелодическо орнаментиране и пълен синхрон между мелодия и бурдон.

Певческите групи са съставени от 11–13-годишни, по-рядко 14–16-годишни девойки, комплектувани за антифонно изпълнение най-често във формата две+две (една девойка пее мелодията, друга – бурдона, втора двойка певици повтаря строфата антифонно) или три+три (една девойка пее мелодията, две – бурдона, втора тройка повтаря строфата антифонно). Участието в тройките, в които две момичета изпълняват раздвижения бурдон, е сложно, защото те трябва да реагират синхронно, едновременно на промените в движението на мелодията. При изпълнението на песните от две девойки е трудно бурдонът да бъде интонационно устойчив. Въпреки това тези певици деца пеят изключително устойчиво, професионално, блестящо.

Пример 1

(Кауфман 1968: 64)

67 **Rubato**

Ай- ша лю- би (и) ед-

но ми вой- ни- че, й, Ай- ша лю- би

(и) е- дно ми вой- ни- че,

Пример 2

(Кауфман 1962: 22)

M. M. ♪ = 132

Зъ - гра - де - ха си а - ман Сми - ле - на гра - да
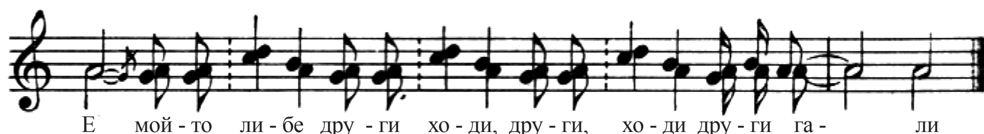
и за - гра - ди - ха си а - ман Сми - ле - на гра - да

Тези момичета, които днес са на възраст между 65 и 75 години, на 10–14 години безпогрешно са се справили със сложната двугласна структура – скокове в двете посоки, перфектно встъпване в секунди или в унисон без предварително настройване върху основния или встъпителния тон, предшестващо мелодията изтегляне на песента в низходяща посока от бурдона, идеален ритмически синхрон, партниране между двата гласа по отношение на раздвижеността на двете мелодии – когато единият глас се движи, другият лежи. По всичко личи, че вокалната фолклорна традиция в края на 50-те и началото на 60-те години на XX в. е била в разцвет. Дори ако сравним с нотациите на Васил Стоин, направени по слух в разглеждания район през 1928 г., ни се струва, че 30 години по-късно двугласът е бил много по-жив, количествено по-богат и по-тясно свързан с обредността. Естествено, това сравнение не е обективно, защото В. Стоин е записал репертоара само на три групи от по две+две моми от Лъджене и Ракитово и сигурно те не са изпели всички песни, които знаят. А и записът по слух е трудно сравним с механичен запис.

Основните записи на песни от Неделино принадлежат на Васил Стоин, Николай Кауфман и Радка Братанова. От Неделино Васил Стоин записва само едногласни песни или едногласни варианти на двугласа. Н. Кауфман записва на магнетофонни ленти над 300 песни, а Р. Братанова – над 50 песенни варианти. В книгата „Народни песни от Неделино и Неделинско“ (Кауфман, Братанова 2009) са публикувани 128 двугласни и 4 едногласни песни. Доминиращото количество песни са двугласни с определените от Н. Кауфман характеристики: близко разположение на двата гласа (в голяма секунда и унисон), скачащ бурдонен глас, наречен от него „тимпанен“, който пее основно I и IV степени, рядко минава и през III степен, понякога през VII, през II и дори през VI степен. Ако сравним песните от Неделино с песните от неделинските махали, ще установим, че типът „тимпанен“ бурдон доминира в Неделино, а в махалите „тимпанният“ бурдон в част от песните се съчетава с хетерофония.
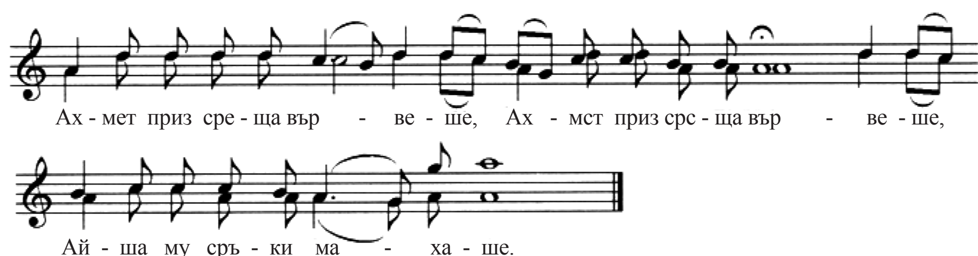
Пример 3

(Кауфман 1961: 188)

Пример 4

(Кауфман Братанова 2009: № 114)
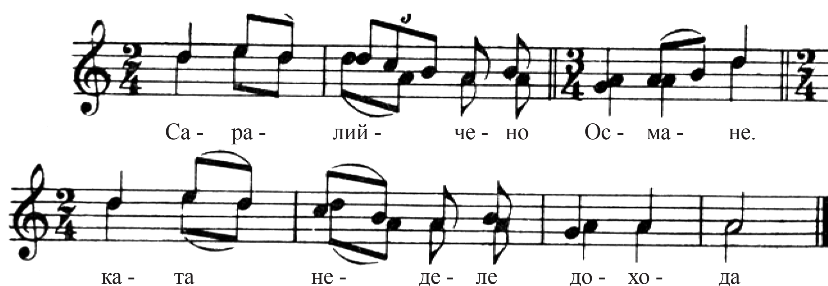

Процесът на усвояване на мелодии от Средните и Източните Родопи в неделинското многогласие е видим в песните № 20 („Пиле през Карлък прифърка“) и № 82 („Реченски камень“) от неделинския сборник на Н. Кауфман и Р. Братанова. В тях мелодиите са развиват в пълен октавов обем с типични за родопската мелодика ходове и орнаменти. Бурдонът преминава през почти всички степени на пентатоничния лад, като запазва типичните за неделинския бурдон ходове: IV–III–IV–I и I–V–VI–V–IV–I–IV–V–IV–I. За този начин на усвояване на едногласни мелодии от двугласно пеещи групи във Велинградско пише и Н. Кауфман, което означава, че дифузията на монодични мелодии в двугласния репертоар е съществувала и в средата на XX в., а може би и по-рано.

Районът на Маданско в музиколожката литература и в сборниците е познат като монодичен, но в студията на Н. Кауфман „Тригласните песни от Костурско“ се натъкваме на интересна находка. Авторът показва песен, която е записал в с. Буково, Маданско, със следния коментар: „И на други места в страната сме имали случаи да запишем многогласно пеене, при което певците не съзнават, че пеят многогласно (…). В околните села двугласът се осъществява така: първи глас пее една певица – „води“, а втори глас пее друга – „следи“. Но в село Буково понятието „води“ и „следи“ са отпаднали. При разпита ни дали пеят двугласно, делят ли се на две партии и пр., певиците отговарят отрицателно. Казват, че пеят на един глас. Когато запеят обаче, те застават на групи от по две момичета, доближават главите си и две по две антифонно пеят един много ясен двуглас с особено контрапунктично движение на втори глас“ (Кауфман 1959: 76).

Пример 5

(Кауфман 1959: 76)

Тази песен е напълно в стила на неделинските, с много ясно фиксиране на бурдона върху IV и I степени и кръжене на мелодията около бурдона. Разликата е само в началото на строфата. В Неделино повечето песни започват върху основния тон. IV степен се постига чрез скок от долу нагоре. В по-редки случаи се среща и видът от с. Буково. Не е ли това разсейка на неделинския двуглас или многогласната територия на Югоизточните Родопи е била по-широка?

Песента от Буково е близка и с песни от Пиринския край и от Велинградско. В тези райони има двугласни структури от такъв тип – със започване в унисон върху IV степен и слизане към основния тон, но в повечето случаи двата гласа преминават и през III степен. Изпълнители от двугласна територия, която се намира в непосредствена близост до монодична, усвояват мелодии от монодичната, като ги комбинират със собствените бурдони. Д. Кауфман в статия, поместена в юбилеен сборник, посветен на Михаил Арнаудов, допуска, че раздвижените бурдони се развиват на границите в буферните територии между твърдите бурдони и монодията. В изследванията на Родопската област Н. Кауфман констатира в буферните зони доминантно влияние на пиринския музикален фолклор върху родопския в Западните Родопи и на родопския фолклор върху тракийския в буферния район между Тракия и Родопите (Кауфман 1962: 86).

В трайните научни интереси на Радка Братанова към родопската музика влизат и структурните проблеми на многогласието в Неделино и във Велинградско, на приликите и отликите между локалните родопски вокални стилове, особено подробно – на изпълнителските стилове, на орнаментиката, на темпото, на метриката и др. Според Р. Братанова в географската

родопска област съществуват три локални музикални култури – на Западните, на Средните и на Източните Родопи. Тя отбелязва типологичната и генетичната близост между многогласието от Велинградско и Пиринския край, особено в Банско и Разложко. Различията между песента от Велинградско и от Средните Родопи Братанова намира в почти всички елементи на музикалната форма, а близостта – само в изпълнителския маниер, във вокалната постановка (Братанова 2010: 200–205).

Третият вид родопско многогласие – на българските мохамедани в Гърция – притежава белезите на разгледаните по-горе велинградски и неделински двуглас: раздвижен бурдон, често върху III, IV и I, комбиниран с хетерофония и съчетан с мелодии в много тясно разположение.

Пример 6

(Ушев 2012: песен № 5 от компактдиска)

MM ♩ = 95

с. Пашевик

Е - ме - нин - ка, лю - бе - лин - ка

йъ - ла ка - жи ко - га га - лиш?

Мелодическата структура на основните модели на раздвижения двуглас в Родопите, изпълнявани най-често от моми и момичета, съвпада със скелета на примитивните анхемитонни мелодии от Родопите и от Беломорска Тракия. В сборниците на В. Стоин, А. Букорещлиев и Р. Кацарова, както и двата пирински сборника (Кауфман, Тодоров 1967; Кауфман, Манолов 1994) раздвижените бурдони са типични. Те са вариантни на едногласните анхемитонни песенни мелодии, съставени от две-три степени в обем терца или кварта, изпълнявани най-често от моми (или по-точно от деца).

Мъжкото многогласно пеене в трите родопски многогласни територии най-често е продължение и заместване в традицията на женското многогласие.

Пример 7

(Кауфман 1962: 54)

М. М. ♩ =88

Са- де- фо мо- ме ле Са- де- фо джа- нам

Са- де- фо мо- ме ле Са-

де- н за- що се гол- ко ле на- в-

ди- гаш, на- вди- гаш, мо- ме ле гор- де- еш

Така е и в Пиринския край. Както и в монодичната родопска фолклорна традиция, мъжете орнаментират много по-богато от жените. Това е естествено – при мюсюлманите женското пеене е било детско-моминско, ограничено във възрастово и физиологическо отношение, което е формирало по-скромната орнаментика и по-тясната форма на строфата.

* * *

Обобщавайки теренните изследвания и научните публикации на етномузиколозите, можем да заключим, че раздвижените бурдони се формират в буферни зони при срещата на по-примитивно многогласие с монодия (в случая с родопска анхемитоника) и са резултат от тяхното взаимодействие.

За разлика от Велинградско и Пиринския край, където и християни, и ислямизирани пеят многогласно, наличието на „островно“ многогласие в Неделинско и Златоградско само при ислямизираните българи вероятно е резултат от преселвания след ислямизацията на население от Велинградско и от Пиринския край към Югоизточните Родопи. Изследвания на територията на Гърция на нашите ислямизирани родопчани може да дадат отговори на въпросите, които етномузикологията продължава да задава около произхода и движението на пиринското и родопското многогласие.

Литература

Б р а т а н о в а, Радка 2010: Родопска ли е Велинградската песен? (Някои стилови особености на велинградския песенен фолклор). – В: Цепина, Чепинско, Велинград – хилядолетната история на Северозападните Родопи. София: Исторически музей –Велинград, 200–204 [Bratanova, Radka 2010: Rodopska li e velingradskata pesen? (Nyakoi stilovi osobenosti na velingradskiya pesenen folklor). – In: Tsepina, Chepinsko, Velingrad – hilyadoletnata istoriya na severozapadnite Rodopi. Sofia: Istoricheski muzey – Velingrad, 200–204].

Б у к о р е щ л и е в, Ангел 1934: Сборник за народни умотворения и народопис. Кн. 39. Част 1. Средно-родопски песни. Нотирани от Ангел Букорещлиев, записани от Н. Вранчев и С. Ив. Боянов. София: Българска академия на науките, 3–212 [Bukoreshtliev, Angel 1934: Sbornik za narodni umotvorenia i narodopis. Kn. 39. Chast 1. Sredno-rodopski pesni. Notirani ot Angel Bukoreshtliev, zapisani ot N. Vranchev i S. Iv. Boyanov. Sofia: Balgarska akademia na naukite, 3–212].

К а у ф м а н, Николай 1959: Тригласните народни песни от Костурско. – Известия на Института за музика, 6. София: Издателство на БАН, 65–158 [Kaufman, Nikolai 1959: Triglasnite narodni pesni ot Kostursko. – Izvestia na Instituta za muzika, 6. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 65–158].

К а у ф м а н, Николай 1961: Народни песни от Смолянско и Маданско. – Известия на Института за музика, 7. София: Издателство на БАН, 79–208 [Kaufman, Nikolay 1961: Narodni pesni ot Smolyansko i Madansko. – Izvestia na Instituta za muzika, 7. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 79–208]

К а у ф м а н, Николай 1962: Песните на българите мохамедани. – Известия на Института за музика, 8. София: Издателство на БАН, 13–111 [Kaufman, Nikolay 1962: Pesnite na balgarite mohamedani. – Izvestia na Instituta za muzika, 8. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 13–111].

К а у ф м а н, Николай 1968: Българската многогласна народна песен. София: Наука и изкуство [Kaufman, Nikolay 1968: Balgarskata mnogoglasna narodna pesen. Sofia: Nauka i izkustvo].

К а у ф м а н, Николай, Радка Б р а т а н о в а 2009: Народни песни от Неделино и Неделинско. София: Унисон Арт [Kaufman, Nikolay, Radka Bratanova 2009: Narodni pesni ot Nedelino i Nedelinsko. Sofia: Unison Art].

С т о и н, Васил 1934: Сборник за народни умотворения и народопис. Кн. 39. Част 2. Родопски песни. Нотирани и записани от Васил Стоин. София: Българска академия на науките, 1–311 [Stoin,Vasil 1934: Sbornik za narodni umotvorenia i narodopis. Kn. 39. Chast 2. Rodopski pesni. Notirani i zapisani ot Vasil Stoin. Sofia: Balgarska akademia na naukite, 1–311].

К а ц а р о в а, Райна 1934: Сборник за народни умотворения и народопис. Кн. 39. Част 3. Помашки песни от Средните Родопи. Нотирани и записани от Райна Д. Кацарова. София: Българска академия на науките, 3–44 [Katsarova, Rayna 1934: Sbornik za narodni umotvorenia i narodopis. T. 39. Chast 3. Pomashki pesni ot Srednite Rodopi. Notirani i zapisani ot Rayna D. Katsarova. Sofia: Balgarska akademia na naukite, 3–44].

К а у ф м а н, Николай, Тодор Т о д о р о в 1967: Народни песни от Югозападна България. Пирински край. Т. 1. София: Издателство на БАН [Kaufman, Nikolay, Todor Todorov 1967: Narodni pesni ot Yugozapadna Balgaria. Pirinski kray. T. 1. Sofia: Izdatelstvo na BAN].

К а у ф м а н, Николай, Илия М а н о л о в 1994: Народни песни от Югозападна България. Пирински край. Т. 2. София: Академично издателство „Марин Дринов“ [Kaufman, Nikolay, Iliya Manolov 1994: Narodni pesni ot Yugozapadna Balgaria. Pirinski kray. T. 2. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Marin Drinov“].

У ш е в, Ефим 2012: „Изгори ме, изсуши ме“ (Южнородопският български фолклор в Ксантийско). Варна: Издателство „Славена“ [Ushev, Efim 2012: “Izgori me, izsuchi me“ (Yuzhnorodopskiat balgarski folklor v Ksantiisko). Varna: Izdatelstvo “Slavena“].

Росица Кауфман
Музиколог
dimitrinakaufmann@hotmail.com